

УДК 341.1/8

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.75.3.33>

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

Цевух А.І.,

*здобувач вищої освіти третього року навчання
першого(бакалаврського) рівня навчально-наукового інституту права,
Національний університет водного господарства та природокористування
tsevukh_p20@nuwm.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0001-9696-5971>*

Якимчук М.Ю.,

*доцент кафедри спеціальних юридичних дисциплін
Національний університет водного господарства та природокористування
m.yu.yakymchuk@nuwm.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-2371-7341>*

Градиська Ю.В.,

*старша викладачка кафедри конституційного права та галузевих дисциплін,
Національний університет водного господарства та природокористування
y.v.hradyska@nuwm.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-4792-6444>*

Цевух А.І., Якимчук М.Ю., Градиська Ю.В. Відповідальність за порушення норм міжнародного гуманітарного права.

Звернувшись до історії, можна констатувати, що увесь час людство час-від-часу переживає війни, і у добу Античності, і Середньовіччя, і Нового часу, і навіть у добу Сучасності. Зауважимо, що в статті досліджено роль міжнародного гуманітарного права та його вплив на світовий порядок, а також факти відповідальності деяких країн за вчинені ними злочини проти інших країн та їх народів. Усе міжнародне гуманітарне право побудоване саме в тому, що це формально «право війни», за яким міжнародна спільнота хоча б якось може демократизувати і зменшити сам наявний факт війни, наприклад, у питанні військовополонених, яких з'являється дуже багато у момент військового протистояння країни, а тому потрібно регулювати їхні права у полоні ворога і забезпечити їм людське ставлення до них (Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 року). На нашу думку, сучасні міжнародні збройні конфлікти доволі часто розпочинаються державою-агресором без будь-якого оголошення, як це сталося у нашому випадку, та здійснюються за допомогою нетрадиційних форм ведення війни. Зазначимо, що в одному випадку війни породжують міграції цілих народів з одного регіону до іншого, чим спричиняють економічну та політичну нестабільність, в іншому – майже повне знищення нації у ході бойових дій (Тридцятилітня війна у Європі 1618 – 1648 років, під час якої майже усі бойові дії велися на території сучасної Німеччини, в результаті чого вона втратила 70% населення, яке було винищене військами інших країн, а економіка німецьких князівств була зруйнована. З наслідками німецький народ боровся аж до кінця ХІХ століття). Тому сам факт виникнення та продовження вдосконалення міжнародного гуманітарного права є одним із найважливіших компонентів, що може забезпечити зменшення кількості війн та здійснюваних дотичних жахів.

Ключові слова: міжнародне гуманітарне право, «право війни», «право на війну», міжнародна відповідальність за порушення норм міжнародного гуманітарного права, міжнародний трибунал, агресія, збройний конфлікт, військовополонені, комбатанти.

Tsevukh A.I., Yakymchuk M.Yu., Hradiska Yu.V. Responsibility for violations of international humanitarian law.

Turning to history, it can be stated that all the time, mankind has experienced wars from time to time, both in the Antiquity, the Middle Ages, and the New Age, and even in the Modern Age. Note that the article examines the role of international humanitarian law and its influence on the world order, as well as the facts of the responsibility of some countries for crimes committed by them against other countries and their peoples. All international humanitarian law is built precisely on the fact that it is formally the “law of war”, according to which the international community can at least somehow democratize and reduce the existing fact of war itself, for example, in the matter of prisoners of war, which appear in large numbers at the time of a country’s military confrontation, and therefore it is necessary to regulate their rights in the captivity of the enemy and ensure their humane treatment towards them (Geneva Convention on the Treatment of Prisoners of War dated August 12, 1949). In our opinion, modern international armed conflicts are quite often started by the aggressor state without any announcement, as it happened in our case, and are carried out with the help of non-traditional forms of warfare. Note that in one case, wars cause the migration of entire peoples from one region to another, which causes economic and political instability, in the other - the almost complete destruction of a nation in the course of hostilities (The Thirty Years’ War in Europe from 1618 to 1648, during which almost all of the hostilities were fought on the territory of modern Germany, as a result of which it lost 70% of its population, which was exterminated by the armies of other countries, and the economy of the German principalities was destroyed. With the consequences, the German people fought until the end of the 19th century). Therefore, the very fact of the emergence and continued improvement of international humanitarian law is one of the most important components that can ensure a decrease in the number of wars and related atrocities.

Key words: international humanitarian law, “law of war”, international responsibility for violations of international humanitarian law, international tribunal, aggression, armed conflict, prisoners of war, combatants.

Актуальність дослідження: Актуальність дослідженої теми є однозначною, адже зараз ми спостерігаємо як Російська Федерація порушує абсолютно усі норми міжнародного гуманітарного права у нічим необґрунтованій збройній агресії проти України. Це зумовлює необхідність проведення дослідження поняття та аналізу видів відповідальності за порушення норм міжнародного гуманітарного права. Проведення всебічного аналізу міжнародного досвіду у боротьбі із порушеннями міжнародного гуманітарного права, є вельми необхідними заради покращення механізму та інституту відповідальності у міжнародному праві за вчиненні державами-агресорами протиправними діями.

Постановка проблеми: Зазначимо, що за весь час існування людства, можна було спостерігати багато кровопролитних конфліктів, які тягли за собою сотні тисяч загублених невинних життів, пограбованих або спалених міст та сіл, знищення цілих країн. Це були і чотири хрестові походи направлені проти мусульманського світу (I похід – 1096-1099 роки, II похід – 1147-1149 роки, III похід – 1189-1192 роки, IV похід – 1202-1204 роки), Столітня війна між Францією та Англією (1337-1453 роки), вторгнення Османської імперії до країн Європи (з перервами з 1352 року і до початку Першої світової війни), Тридцятилітня війна у Європі (1618-1648 роки), Перша світова війна (1914-1918 роки), Друга світова війна (1939-1945 роки), Російсько-українська війна (2014 – по нинішній час). Ми бачимо доволі немалий список конфліктів, які суттєво вплинули у свій час на світовий порядок та баланс у суспільстві. На наш погляд, можна обговорювати багато військових інцидентів, які колись мали місце в історії, але найдоцільніше згадати саме наведені нами історичні події, оскільки вони спричинили найбільший вплив на історію Європи. Тому, проблеми війн та міжнародної відповідальності за їх розв’язання є однією із найголовніших тем сучасності, адже заради функціонування та існування світової демократії та справедливості, повинні бути механізми впливу на держав-агресорів, які не притримуються принципів міжнародного гуманітарного права, прав людини та мирного співіснування народів і країн.

Мета статті – дослідити відповідальність за порушення норм міжнародного гуманітарного права.

Аналіз наукових досліджень: Питання функціонування міжнародного гуманітарного права досліджувало багато вітчизняних науковців, зокрема В.В. Гутник проаналізував проблеми права війни, які описано в наукових працях Х. Лаутерпахта (один із найвідоміших юристів-міжнародників ХХ ст.); М.В. Герасимчук вивчав еволюцію питання захисту цивільного населення до Першої світової війни; В.П. Базов, М.В. Герасимчук, В.В. Гутник, М.Й. Коржанський, М.Д. Шаргородский, В.Х. Ярмак та

інші розглядали питання функціонування міжнародного гуманітарного права. Дослідження проблемних аспектів інституту міжнародно-правової відповідальності займалися такі науковці, як М.М. Антонович, А.А. Бабич, С.І. Денисенко, В.М. Клименко, М.Ю. Якимчук та інші.

Виклад основного матеріалу. За останні 4500 років, людство, на жаль, зуміло прожити без війн лише 250 років. Постійно виникали суперечки щодо поділу територій, релігійних питань, расової приналежності, спадкування однією країною трону іншої країни або через чвари між правлячими родинами країн. Війна, на жаль, стала невід’ємною частиною життя людства. Доволі часто війни породжувалися також через навіювання пропаганди, маніпулюванням вірою та авторитетною думкою (в свій час Папи Римські про проголошенні чергових хрестових походів, кидали лозунг для армії хрестоносців «Deus Vult!», що в перекладі означає «Так хоче Бог!», але постає цілком логічне питання, звідки Папи Римські знали, чого насправді хоче Бог?).

Аналіз наукових студій дозволив нам констатувати, що з війною пов’язується три поняття (див рис. 1).

Зауважимо, що *право війни* (Jus in bello) – це право, яке займається регулюванням поведінки сторін вже існуючого конфлікту, синонім поняття «міжнародне гуманітарне право» (International Humanitarian Law or IHL). На думку Н.В. Пронюк, *міжнародне гуманітарне право* – це сукупність міжнародно-правових норм і принципів, які спрямовані на мінімізацію страждань під час збройних конфліктів, особливо наданням захисту та допомоги усім жертвам таких конфліктів, наскільки це видається можливим [6, с. 5]. Це право обмежує певні методи і засоби ведення бойових дій, поширюється безпосередньо на тих, хто бере участь у бойових діях, незалежно від причини виникнення конфлікту або виправдання такого протистояння. *Право на війну* (Jus ad bellum) – має відношення до загальних умов, при наявності яких держави мають право оголошувати війни або застосовувати свої збройні сили; заборона на застосування сили між державами і певні винятки (дозвіл ООН на використання такої сили або самозахист), встановлена Статутом ООН 1945 року, що і є ключовими компонентами jus ad bellum.

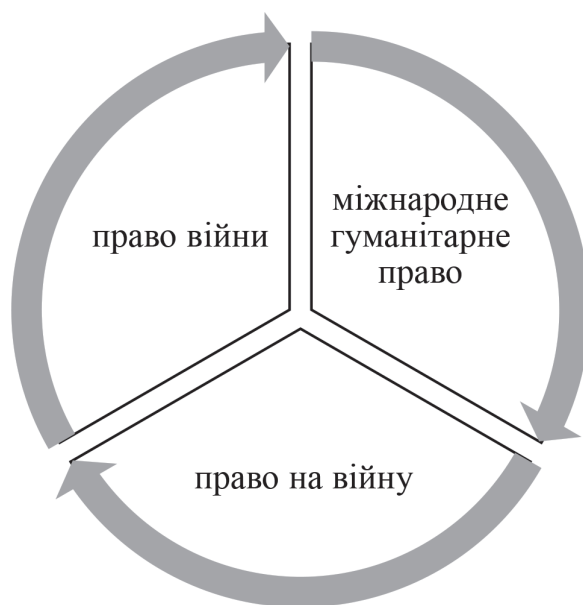

Рис. 1. Поняття, які характеризують війну.

Цікавим для нашого дослідження є той факт, що до Першої світової війни використання збройних сил не розцінювалося як злочин взагалі, натомість це вважалося допустимим шляхом вирішення конфлікту між країнами [7]. Поняття «збройних сил» теж пройшло певну еволюцію. Зараз ми знаємо, що збройні сили це армія на постійно діючій основі, яка захищає державу та свій народ і є атрибутом будь-якої країни. Але раніше становище було дещо іншим. Це стосувалося саме поняття «регулярної державної армії». Так, постійно діючої регулярної армії не було у Європі до Столітньої війни, замість цього існували найманці та війська феодалів, які насамперед служили своїм інтересам. Якщо війна затягувалась або король не здійснював відповідної оплати, таке військо могло просто покинути поле бою і розграбувати місцевість. Ми розуміємо, що якби зараз існувала така модель, то спроби притягнути до відповідальності за скоєні злочини таких осіб, відбувалися б дуже складно.

У міжнародному праві визначено, що відповідальність для країни настає тільки з моменту вчинення агресії по відношенню до іншої країни, а також з моменту породження збройного конфлікту і оголошення війни. Агресія—це поняття у міжнародному праві, яке означає прямо або опосередковане протиправне діяння та застосування однією державою своїх сил проти іншої країни, з метою її підкорення або часткового знищення населення. Збройний конфлікт - збройне зіткнення між державами (міжнародний збройний конфлікт, збройний конфлікт на державному кордоні) або між ворогуючими сторонами в межах території однієї держави, як правило, за підтримки ззовні (внутрішній збройний конфлікт). Є одним з видів воєнного конфлікту. Іншим більш радикальним видом є війна. Оголошення війни - це певна юридична та дипломатична процедура, яка полягає в офіційному, в установленому порядку повідомленні однією державою іншої про припинення між ними миру та перехід до стану війни.

Як вже зазначалось раніше, міжнародне гуманітарне право містить положення про те, які є види відповідальності за порушення норм міжнародного гуманітарного права, а також за вчинення яких злочинів, така відповідальність може настати. Так, до злочинів відноситься, наприклад, використання заборонених боєприпасів згідно міжнародних конвенцій (Женевська, Гаазька та інші), заборонено використовувати хімічну зброю або іншу отруту як проти військовихкомбатантів – особи, які перебувають у складі збройних сил та беруть активну участь у бойових діях), так і проти цивільного населення, завдавати ударів по незахищених містах, селах і будівлях, також заборонено вчиняти мародерство або грабїж, геноцид населення певної країни, тощо [3]. Як ми знаємо по історії, багато злочинів, які було наведено вище, здійснювалися багатьма країнами-агресорами, які вели свою загарбницьку політику.

В міжнародному гуманітарному праві виокремлено два види відповідальності за порушення норм міжнародного гуманітарного права (див табл.1)

Таблиця 1

Види відповідальності за порушення норм міжнародного гуманітарного права

№ пор.	Вид відповідальності	Характеристика
1	Особиста	вид можливої відповідальності для особи, яка в момент вчинення певного злочину, мала у руках державну владу або була її державним представником (президент, міністр оборони, міністр охорони здоров'я тощо (суд на колишнім президентом Югославії Слободаном Мілошевичем).
2	Колективна	вид відповідальності за яким передбачається колективна відповідальність за порушення міжнародних прав гуманітарного права. Відповідальність можуть нести керівники політичних партій, очільники міністерств, головнокомандуючі військ країн агресорів, або певні міжнародні організації, що були причасні до порушення міжнародних норм (Нюрнберзький і Токійський процеси).

У свій час, наприклад, злочини проти населення (геноцид) здійснювали Японська імперія (в основному проти китайського населення) та Третій Рейх (Німеччина) під час Другої світової війни (проти євреїв, циган, слов'янського населення – українців, білорусів, росіян, та проти інших народів захоплених країн). Злочини з приводу використання хімічної зброї мали місце під час Першої світової війни, де Німеччина використовувала у боротьбі з ворогом отруйні хімікати заради винищення великої кількості фізичної сили противника. Звісно за такі злочини країн-агресорів очікує осуд світової спільноти, проведення суду над керівництвом таких країн, введення санкцій, які можуть діяти навіть декілька років або десятиріч після завершення бойових дій, задля стримування бажання такої держави в майбутньому взяти реванш (економічні, військові, політичні санкції), а також певне ставлення «клейма» так званого «народу-варвару». Зазначимо, що міжнародна відповідальність передбачається здійснення міжнародного судового процесу. Так раніше, задля призначення покарання для вищого керівництва Третього Рейху та Японської Імперії були створені міжнародні трибунали, які відомі під назвами Нюрнберзький і Токійський процеси. У підсумках процесів, Німеччина була змушена виплачувати величезні репарації, було накладено ліміт на кількість військ, які можна утримувати, а сама територія Німеччини була поділена на Західну і Східну частини. Щодо Японії, то ця країна також була змушена виплачувати репарації тим країнам, яким вона причинила шкоду під час війни, нову післявоєнну Конституцію країни було написано американськими юристами, в якій прямо говориться, що у

Японії не повинно бути своєї армії. В силу недавніх подій в геополітиці (через напад РФ на усю територію України 24.02.2022 року), японський парламент вніс поправки до Конституції, згідно яких Японія знову зможе мати регулярну державну армію в силу потенційної загрози з боку Росії. «Міжнародний трибунал (суд)» - міжнародні судові (квазі-судові) установи, створені на основі статуту (міжнародного договору), функціонують відповідно до їх цілей визначених статутом.

Судили військових злочинців нацистської Німеччини та Японії. Варто відзначити Нюрнберзький (20.11.1945 – 01.10.1946) і Токійській процесі (03.05.1946 – 12.11.1948) - суди щодо військових злочинців нацистської Німеччини та Японії), а також міжнародні трибунали по Руанді (покарання осіб, які здійснювали геноцид у Руанді) та колишній Югославії (покарання для осіб, що скоювали злочини в ході збройних конфліктів на території колишньої Югославії) [5, с. 31]. Станом на сьогодні, доволі важко усвідомити, що в ХХІ столітті є місце для війн, силових захоплень територій, геноциду народу. Розв'язана у 2014 році Росією війна проти України стала “крапкою неповернення” для нас – українського народу, котрий ворог намагається винищити, та для наших Європейських партнерів, котрі всіляко підтримують наше прагнення до свободи у цій жорстокій та несправедливій війні. За 8 років війни, російський агресор цілеспрямовано порушує усі норми міжнародного гуманітарного права, російська війська постійно обстрілюють мирні квартали та міста, використовують боеприпаси та міни, які заборонені міжнародними конвенціями, солдати РФ масово вдаються до мародерства, звалтувань та фізичного знищення простого українського народу (геноциду). З особливою жорстокістю російська війська розпочали наступ на усю територію України 24 лютого 2022 року, після чого стало відомо про тисячі вбитих та закатованих людей, було влаштовано справжній акт варварства та вандалізму у містах Буча та Ірпінь. За ці злочини на Російську Федерацію уже накладено економічними санкціями, через які вона несе значні фінансові втрати. Але варто розуміти, що людський капітал це найцінніше, що має держава, і тому будь-які фінансові компенсації не зрівняються з людськими життями. Україна вже заявляє про свою вимогу створити для РФ міжнародний трибунал, який буде розслідувати військові злочини росіян здійснені на території України. Певне зрушення з місця у даному плані в політичному контексті також вже наявне. 13 жовтня 2022 року ПАРЄ ухвалила резолюцію щодо визнання російського правлячого режиму терористичним, що є вже позитивним зрушенням у питанні покарання РФ за її злочини. Можливо від певної ейфорії, але масово деякі українські політики почали говорити і розповсюджувати цю новину у своїх інтернет-джерелах під заголовком «Росію визнано країною терористом!». Але ми вважаємо, що ми повинні внести певну ясність у цю ейфорію. У тексті резолюції говориться, що терористичним визнано правлячий режим в РФ, а не в цілому Росію як країну, що є звісно великою різницею. Таким чином можна спостерігати певні дипломатично-політичні хитрощі з боку ПАРЄ, які такою резолюцією ніби дають «шанс» для реабілітації Росії у світовій спільноті, якщо у цій країні народ сам вирішить повалити владу і нове керівництво виведе війська з України (ПАРЄ натякає росіянам про можливість революції і можливості скинути з себе тягар санкцій та світового обурення щодо їхньої країни). Зараз важко судити і намагатись спрогнозувати, що далі буде з війною і яким чином Російська Федерація відповість за причинену шкоду українському народу, але однозначно їх чекатимуть наслідки за їхню політику «імперіалізму».

Висновки. З усього проаналізованого матеріалу можна переконатись у тому, що міжнародне гуманітарне право має доволі значне місце та вплив на світову політику і порядок. Завдяки існуванню цього виду права, можливе покарання тих, хто в свій час підступно нападав на країни та знищував їхні населення, палив міста, вчиняв акти варварства та мародерства тощо. Звісно, усі норми міжнародного гуманітарного права не досконалі як і в інших видах права, але саме завдяки їм людство має підвищені шанси на збереження більшої кількості життів під час збройних конфліктів, а також зменшення кількості війн, які можуть приводити до страшних катастроф як у демографії так і політиці або економіці.

Перспективи подальшого дослідження можуть бути спрямовані на вивчення юрисдикції злочинів під час збройної агресії Російської Федерації в Україні.

Список використаних джерел:

1. Агресія Росії проти України: історичні передумови та сучасні виклики / П.П. Гай-Нижник (керівник проекту, упоряд. і наук. ред.); авт. кол.: П.П. Гай-Нижник, Л.Л. Залізняка, І.Й. Краснодемська, Ю.С. Фігурний, О.А. Чирков, Л.В. Чупрій. К.: «МП Леся», 2016. 586 с. URL: <http://ndiu.org.ua/images/book/agres-ros-1.pdf>.

2. Денисенко, С.І. Актуальні проблеми міжнародного гуманітарного права в умовах сучасних збройних конфліктів. *Юридичний науковий електронний журнал*. Вип. 3. 2016. С. 182–184. URL: http://lsej.org.ua/3_2016/55.pdf.
3. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12.08.1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 8.06.1977 року. *Офіційний вебсайт Верховної Ради України. Законодавство України*. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_199.
4. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 року. *Офіційний вебсайт Верховної Ради України. Законодавство України*. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_153.
5. Жукорська Я.М., Мудрик К.А. Роль міжнародних кримінальних трибуналів у сучасному міжнародному праві. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2016. № 2. С. 29–37. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_Jur_2016_2_6.
6. Пронюк Н.В. Сучасне міжнародне право: навчальний посібник. 2-е вид., змін. та допов. Київ: КНТ, 2010. 344 с.
7. Що таке «право війни» та «право на війну»? URL: <https://www.isha.com.ua/analitika/109-dorechi/322-shcho-take-pravo-na-vijnu-ta-pravo-vijni.html>.